

מנחם, שבנא ואילפא – חכמים נסתרים

מים ראשונים: מוכרים לנו היטב הזוגות בשרשרת מסירת התורה כמתואר במסכת אבות פרק א: "יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים, יהושע בן פרחיה ונתאי הארכלי, יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח, שמעיה ואבטליון, הלל ושמאי". ראו שרשרת זו בסדר אחורה מ' יהודה הנשיא עד משה רבנו, בהקדמת המשנה לרמב"ם. גם בדורות האמוראים מצאנו זוגות שבמקרים רבים מייצגים שיטות שונות להלכה, כגון: רבי יוחנן וריש לקיש, רב אמי ורב אסי בארץ ישראל, רב ושמואל אב"י ורבא בבבל. בדף זה נזכיר זוגות 'נסתרים' ופחות ידועים.

מסכת סוטה דף כא עמוד א – שבנא והלל

מאי "בוז יבוזו לו"?¹ אמר עולא: לא כשמעון אחי עזריה, ולא כר' יוחנן דבי נשיאה,² אלא כהלל ושבנא; דכי אתא רב דימי, אמר: הלל ושבנא אחי הוו, הלל עסק בתורה, שבנא עבד עיסקא, לסוף אמר לו (שבנא להלל): תא נערוב וליפלוג,³ יצתה בת קול ואמרה: אם יתן איש את כל הון ביתו וגו'.⁴

משיבת נפש שמות כה כו פרשת תרומה – שותפות בתורה ובמסחר⁵

"בְּטַפְלֵת הָאֶרֶץ יִהְיוּ הַבָּדִים לֹא יִסְרוּ מִמֶּנּוּ" (שמות כה טו). יש ליתן על לב שנאמר בכאן "לא יסורו ממנו", ועל בדי השולחן לא נאמר "לא יסורו ממנו".⁶ כבר כתבתי בפרשת בהעלותך שהכוונה המסייע לתלמיד חכם שיהא פנוי ללמוד שוה לו במעלה כמו יששכר וזבולון, וכמו הלל ושבנא.⁷ על כן הבדים המסייעים לכתר תורה הם מחוברים בו לעולם ולא יסורו ממנו ויאמר הבעל הבית שלך שלי.⁸ וכמו שאמר רבי עקיבא לתלמידיו על אשתו: שלי ושלכם שלה היא - כי גרמה לו שלמד תורה.⁹

¹ אגב דיון בערך לימוד התורה ואהבת, נדרשת הגמרא לפסוק בשיר השירים ח ז, בפרט חציו השני: "מִים רַבִּים לֹא יִכְלֹו לְכַבֹּת אֶת הָאֵהָבָה וְנִהְרֹת לֹא יִשְׁטֹפֶהָ אִם יִתֵּן אִישׁ אֶת כָּל הוֹן בֵּיתוֹ בְּאֵהָבָה בּוֹז יְבוֹזוּ לוֹ?"

² אלה חכמים שנשמכו על שולחן אחרים (בית הנשיאות) שאפשרו להם להתמסר ללימוד תורה ולפיכך נזכרו בשם. הם דוגמה חיובית, ובלי התבזות.

³ בוא נחבר (נערבב, תא ערוב) את התורה שלך ואת הכסף שלי ל"חבילה אחת" ונתחלק בינינו (נפלוג).

⁴ כל השנים שעסקת בסחורה, שבנא, לא חשבת על הלל החברותא שלך, לא התעניינת איך הוא מתקיים ושוור ובאילו תנאים הוא מתמיד בלימוד התורה, עכשיו (אחרי שהתעשרת והתגעגעת לבית המדרש) אתה בא ומציע "שותפות"? ראו דרשה זו גם בילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקצד על הפסוק "בו יבוזו לו". וכעת אנחנו גם מבינים על רקע מה נפרדה החבילה של הלל ושבנא. הלל אגב בחר גם לעלות לארץ (מבבל) וחי בה בתחילה חיי עוני ודוחק רב. ראו בגמרא יומא לה ב הסיפור על שקפא בשלג כשהוא שוכב על גג בית המדרש של שמעיה ואבטליון וסותם את אור השמש. ועליו אמרו שם בפתח הסוגיה: "תנו רבנן: עני ועשיר ורשע באין לדין, לעני אומרים לו: מפני מה לא עסקת בתורה? אם אומר: עני הייתי וטרוד במזונותי אומרים לו: כלום עני היית יותר מהלל? ובסוף הסוגיה שם: "נמצא, הלל מחייב את העניים, רבי אלעזר בן חרסום מחייב את העשירים, יוסף מחייב את הרשעים".

⁵ אנחנו סוטים מעט לנושא שעולה בין השיטין של סיפור שבנא והלל – שותפות בלימוד תורה.

⁶ על בדי השולחן ראו שמות כה כז-כח ופירוש רש"י שם. משתמע שבדי השולחן הוכנסו לטבעות רק לשם נשיאת הארון במסע ממקום למקום ולא נמצאו שם דרך קבע.

⁷ ראו במדרש ויקרא רבה ה ד על דמותו של אבא יודן שהיה מפרנס תלמידי חכמים ברוחב לב.

⁸ הלל ושבנא הם דוגמה חיובית לשותפות של פרנסה ותורה. שבנא אמנם נדחה, אבל, כפי שכבר רמזנו בהערה לעיל, דחיה זו היא בגלל שבא בסוף כאשר הלל כבר היה 'מסודר' ולא נזקק לו ולא סייע לו בזמן אמת. אבל מכלל לאו אתה שומע הן ומשתמע מסיפור הלל ושבנא ששותפות תורה ופרנסה בזמן אמת היא חיובית וסוף דבר ששבנא והלל הרי הם כיששכר וזבולון. (בראשית רבה עב ה: "יששכר יושב ועוסק בתורה, וזבולון יוצא בימים ובא ונותן לתוך פיו של יששכר והתורה רבה בישראל - והדודאים נתנו ריח"). ראו בדומה דברי בית הבחירה למאירי על גמרא סוטה כא ה"ל: "וכלל הדברים: תורה ויראת חטא ערבים זה בזה וכל אחד צריך לחבירו. שהתורה מלמדתו המצוה ויראת חטא מונעתו מן העבירה. וכל שלא למד תורה ומשתדל להיות אחרים לומדים על ידו, חולק בשכר. ולא עוד, אלא שהתורה נקראת על שמו כמו שאמרו בשמעון אחי עזריה שמתוך שהיה אחיו מתפרנס ממנו בשעה שהיה לומד הוזכר אחיו בהלכותיו ונעשה הוא טפל לו. וכן יוחנן דבי נשיאה על שם שהיה מתפרנס מן הנשיא. ומי שאין לו מי שישיעוהו, אעפ"כ יטרח וילמד מתוך הדחק ומקומו מושכר לו. ועל זו אמרו: הלל מחייב את העניים. וכל שהוטל עליו לסמכו ולעזרו ולא עשה, אפילו היה חולק לו בנכסיו אחר כן אינו חולק בשכר. דרך הערה אמרו הלל ושבנא אחי הלל עוסק באוריייתא שבנא עבד עיסקא לסוף אמר ליה תא ניערוב וניפלוג יצתה בת קול ואמרה אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה בוז יבוזו לו". ואם אין שותפות, כל צד (עסקא או תורה) יעשה מאמץ לשלב את שניהם בכל דרך אפשרית, כפי שהמאירי ממשיך ומסביר שם: "וצריך ללמוד שיערים בעצמו על איזה צד למודו מתקיים, אם שילמד מעט מעט, אם בחזרה אחר חזרה ... ושללא להקפיד על שום דבר כל שהוא יכול ללמוד ולעסוק בתורה והוא שאמרו דרך סמך והחכמה מאין תמצא". האם מצא שבנא זמן ללמוד תורה גם בחיי המסחר שלו? איננו יודעים. אבל לגבי הלל ראינו כיצד שילב תורה ועבודה. ראו בגמרא יומא ה"ל מדוע לא נכנס לבית המדרש באותו יום של שלג: "יאמרו עליו על הלל הזקן שבכל יום ויום היה עושה ומשתכר בטרפיעק, חציו היה נותן לשומר בית המדרש, וחציו לפרנסתו ולפרנסת אנשי ביתו. פעם אחת לא מצא להשתכר, ולא הניחו שומר בית המדרש להיכנס".

⁹ כאן משלב פירוש משיבת נפש (רבי יוחנן ב"ר אהרן לוריא, מאה 15 אלס) את הרעיון שלא צריך ללכת רחוק ולהישען על זוגות מיוחדים כמו יששכר וזבולון, הלל ושבנא כדוגמה חיובית של שותפות אמת לתורה-סחורה. הזוג הטבעי והפשוט ביותר היא אשתו של התלמיד חכם שמפרנסת אותו ובזכותה הוא יושב ולומד תורה! האם הכוללים מודעים לכך שחצי תורתם שייכת לנשותיהם?

מסכת שבת דף יב עמוד א – שבנא איש ירושלים

תנו רבנן: הנכנס לבקר את החולה אומר: שבת היא מלזעוק, ורפואה קרובה לבוא. ורבי מאיר אומר: יכולה היא שתרחם.¹⁰ רבי יהודה אומר: המקום ירחם עליך ועל חולי ישראל. רבי יוסי אומר: המקום ירחם עליך בתוך חולי ישראל. שבנא איש ירושלים, בכניסתו אומר: שלום. וביציאתו אומר: שבת היא מלזעוק, ורפואה קרובה לבא, ורחמי מרובין, וְשָׁבְתוּ בְשָׁלוֹם.¹¹

מסכת חגיגה פרק ב משנה ב – מנחם והלל

יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך, יוסי בן יוחנן אומר לסמוך. יהושע בן פרחיה אומר שלא לסמוך, ניתאי הארכלי אומר לסמוך. יהודה בן טבאי אומר שלא לסמוך, שמעון בן שטח אומר לסמוך. שמעיה אומר לסמוך, אבטליון אומר שלא לסמוך.¹² הלל ומנחם לא נחלקו.¹³ יצא מנחם נכנס שמאי.¹⁴ שמאי אומר שלא לסמוך, הלל אומר לסמוך. הראשונים היו נשיאים ושניים להם אב בית דין.¹⁵

מסכת חגיגה דף טז עמוד ב – יצא מנחם נכנס שמאי

יצא מנחם ונכנס שמאי כו'. להיכן יצא? אביי אמר: יצא לתרבות רעה. רבא אמר: יצא לעבודת המלך. תניא נמי הכי: יצא מנחם לעבודת המלך, ויצאו עמו שמונים זוגות תלמידים לבושין סיריקון.¹⁶

ירושלמי חגיגה פרק ב הלכה ב – רבתה מחלוקת בישראל

גמ' בראשונה לא היתה מחלוקת בישראל אלא על הסמיכה בלבד ועמדו שמאי והלל ועשו אותן ד' משרבו תלמידי ב"ש ותלמידי ב"ה ולא שימשו את רביהן כל צורכן ורבו המחלוקת בישראל ונחלקו לשתי כתות אלו מטמאין ואלו מטהרין ועוד אינה עתידה לחזור למקומה עד שיבוא בן דוד ... יצא מנחם ונכנס שמאי. לאיכן יצא? יש אומרים: ממידה למידה יצא. ויש אומר כנגד פניו יצא, הוא ושמונים זוג של תלמידי חכמים מלובשין תירקין זהב שהשחירו פניהן כשולי קדירה שאמרו להן: כתבו על קרן שור שאין לכם חלק באלהי ישראל".

¹⁰ מי היא שתרחה? השבת. רש"י שם: "יכולה היא שתרחה - אם תכבדוה מלהצטער בה".

¹¹ זה המקור היחיד בכל הש"ס, מלבד גמרא סוטה הנ"ל, בו נזכר "שבנא" (בתלמוד הירושלמי לא נזכר כלל). מפרש רש"י במקום: "שבנא איש ירושלים - אדם גדול היה בירושלים ושמו שבנא". האם זה אותו שבנא של הלל? מרשימת החכמים הנ"ל ומהתואר "איש ירושלים" נראה שלא. ראו אגב גם פירוש תוספות שם שרבונו תם מתקן את "שבנא" ל"שכנא" משום שהשם שבנא מצוי במקרא ובהקשר שלילי ("רשע" בלשון חז"ל). ראו ישעיהו כב טו-טז: "כֹּה אָמַר אֲדֹנָי ה' צְבָאוֹת לָךְ בֹּא אֶל הַסֵּכֶן הַזֶּה עַל שְׁבָנָא אֲשֶׁר עַל הַפִּיִּת: מֶה לָךְ פֶּה וּמִי לָךְ פֶּה כִּי חֲצַבְתָּ לָךְ פֶּה קֶבֶר חֲצַבִּי מְרוֹם קֶבֶר חֲזָקִי בְּסֻלַּע מִשְׁכָּן לֹא". אי לכך מציע רבנו תם לתקן את הגרסה בגמרא שבת ל"שכנא" וכך גם בגמרא סוטה, בשם החברותא של הלל: שכנא במקום שבנא. וכך גם במהרש"א (כתובות קד ב) ואחרים. ורבי יצחק, גם הוא מובא בתוספות שם, אינו רואה צורך לשנות את השם שבנא לשכנא. היה יותר משבנא אחד. ואם רבנו תם מצטט שבנא שהנביא ישעיהו מוכיח, היה גם שבנא אחר (או יותר) ובהם שבנא שהיה כהן גדול או אמרל בבית המקדש (ויקרא רבה ה ה, רש"י בישעיהו הנ"ל). ובכל אופן, יש לא מעט פסוקים חיוביים על שבנא במקרא (מלכים ב יח ז, שם יט כ, ישעיהו לו יא, שם שם כב, שם לז כ). בזכות תוספות הצננו לתקופת בית ראשון, נחזור לשבנא של הלל וממנו נעבור לחברותא נוספת שלו. ראו בגמרא חגיגה טז ע"ב: "אמר רב שמן בר אבא אמר רבי יוחנן: לעולם אל תהא שבות קלה בעיניך, שהרי סמיכה אינה אלא משום שבות, ונחלקו בה גדולי הדור".

¹² ממשפט קצר זה אנחנו לומדים שלאחר ששבנא פרש מבית המדרש, נעשה מנחם בן הזוג של הלל (התנחם הלל). ולא סתם חברותא, אלא אב בית הדין - ראו סיום המשנה - אך מלבד שמו מנחם, אין בידינו שום מידע על אדם זה.

¹³ ראו פירוש ר' עובדיה מברטנורא על "יציאה" זו של מנחם: "יצא מנחם - לעבודת המלך, ופירש מלהיות חברו של הלל ... לא נחלקו - לא הודע מעניינו אם נחלק עם הלל בזה עם לאו, ונכנס שמאי במקומו להיות אב ב"ד תחתיו, ונחלק על הלל". ראו גם פירוש תפארת ישראל - יבין על משנה זו שמצטט את יוספוס פלאביוס (יוסף בן מתתיהו): "יצא מנחם. לעבודת המלך הורדוס, שכשראה מנחם את הורדוס כשעדיין היה ילד, ניבא עליו שימלוך. וכשמלך לבסוף, קראו לחצר המלך לעבודתו". אך הוא מוסיף אפשרות אחרת: "ויש אומרים שיצא לתרבות רעה, והתחבר עם כת הבייתוסים שמכחישים בתורה שבעל פה, וחיו חיי התבודדות". ועל יציאה זו עוד בגמרא להלן.

¹⁴ המשפט המסכם במשנה קובע שבכל זוג, הראשון היה הנשיא והשני אב בית דין (מאוחר יותר היה תפקיד שלישי: החכם, ראו ההיררכיה בגמרא הוריות יג ע"ב: "רבן שמעון בן גמליאל נשיא, רבי מאיר חכם, רבי נתן אב"ד"). ולפי זה יהושע בן פרחיה היה נשיא וכך גם שמעיה, אבל שמעון בן שטח לא היה נשיא כי אם אב"ד. אבל בדיון על משנה זו בגמרא חגיגה טז ב משמע ששמעון בן שטח היה נשיא. ראו שם מחלוקת רבי מאיר וחכמים. כך או כך, אצל הלל ושמאי התחלף הסדר ומן הסתם כך כבר עם מנחם, כי פשיטא שהלל היה נשיא (ראו כיצד התמנה בסיפור של [בני בתירא בערב פסח שחל בשבת](#)). ולגבי הקדמת דברי שמאי לדברי הלל, ראו בגמרא עירובין שביית הלל היו מקדמים ושונים את דברי בית שמאי לפני דבריהם. וכבר הארכנו בעניין זה בדברינו [מפני מה נקבעה הלכה בבית הלל](#).

¹⁵ היינו יצאו לתרבות יוון/רומא, לבושים ומתנהגים כרומא ויוון. ראו פירוש פני משה בירושלמי שלהלן: "יצא הוא ושמונים זוג וכו'. תירקי - תכשיטי זהב. אח"כ גרם להן שהשחירו כו' וכמו שהיו בימי יונים שאמרו להן יונים וכו' וכך עשו הן". יצא מנחם ונכנס שמאי והרי זה החברותא השלישי של הלל.

מסכת תענית דף כא עמוד א – אילפא ור' יוחנן

אילפא ורבי יוחנן הוו גרסי באורייתא, דחיקא להו מילתא טובא, אמרי: ניקום וניזיל וניעבד עיסקא, ונקיים בנפשינן "אפס כי לא יהיה בך אביון".¹⁷ הלכו וישבו תחת כותל רעוע¹⁸ והיו אוכלים פת. באו שני מלאכי השרת, שמע רבי יוחנן שאמר אחד לחברו: נשליך עליהם כותל זה, לפי שמניחין חיי עולם הבא ועוסקין בחיי שעה! אמר לו (המלאך האחר): הנח להם, משום שיש ביניהם אחד שהשעה עומדת לו.¹⁹ רבי יוחנן שמע, אילפא לא שמע. אמר לו רבי יוחנן לאילפא: האם שמע מר מידי? - אמר לו: לא. אמר (רבי יוחנן בלבד): מכך ששמעתי אני ואילפא לא שמע, שמע מינה לדידי קיימת לי השעה. אמר לו רבי יוחנן: אחזור ואקיים בעצמי "כי לא יחדל אביון מקרב הארץ". רבי יוחנן חזר, אלפא לא חזר.

עד שבא אילפא - קלך רבי יוחנן.²⁰ אמרו לו: אם היה אדוני יושב ולומד, לא היה מר מולך.²¹ הלך ותלה עצמו בתורן הספינה,²² אמר: אם יש אדם שישאל אותי בברייתות רבי חייא ורבי אושעיא ולא אפשר לו מהמשנה, נופל אני מתורן הספינה וטובע. בא זקן אחד ושנה להם ברייתא זו: "האומר תנו שקל לבניי בשבת והן ראויין לתת להם סלע - נותנין להם סלע. ואם אמר אל תתנו להם אלא שקל - אין נותנין להם אלא שקל. אם אמר מתו ירשו אחרים תחיתיהם בין שאמר תנו, בין שאמר אל תתנו - אין נותנין להם אלא שקל". אמר לו: הא מני - רבי מאיר היא דאמר: מצוה לקיים דברי המת.²³

מחלקי המים

ירושלים

¹⁷ נתרגם: אילפא ור' יוחנן היו לומדים תורה. דחקה להם השעה (שהיו חסרי כל). אמרו: הבה נעמוד (מלימוד התורה) ונלך ונעשה איזה שהוא עסק ונקיים בעצמנו מה שנאמר: "אפס כי לא יחדל בך אביון". מכאן ואילך נתרגם גמרא זו לעברית בעזרת שטיינזלץ (על אחריותנו).

¹⁸ הסיפור בגמרא בא עקב דיון בכותל רעוע בעמוד הקודם שם. ראו בפרט את הסיפור על רב הונא שסייר בעיר וטיפל במבנים רעועים. היינו שמזלו עתיד להשתנות ושהזמן פועל לטובתו (עתידו יציל אותו). ראו ביטוי דומה "שהשעה משחקת לו".

¹⁹ לבסוף חזר גם אילפא, ובינתיים נעשה רבי יוחנן אדם חשוב וראש חכמי ארץ ישראל.

²⁰ אם היית יושב ולומד אילפא, לא היה "מר" הוא ר' יוחנן מולך. ואפשר שיש לקרוא את המשפט בסימן שאלה: אם היה אדוני יושב ולומד, לא היה אדוני מולך?

²¹ יתרת הסיפור, מכאן ואילך, מצויה גם בגמרא כתובות סט ע"ב.

²² על מסירות ר' יוחנן לתורה, ראו שמות רבה מזה פרשת כי תשא: "מעשה ברבי יוחנן שהיה עולה מטבריא לציפורי והיה רבי חייא תלמידו אצלו. והיה רבי יוחנן רואה כרם ואומר לרבי חייא: אין אתה רואה כרם זה, שהיה שלי ומכרתי אותו בכך וכך? היה רואה בית זית, היה אומר: בית זית זה שלי היה ומכרתי בכך וכך. באותה שעה בכה רבי חייא בר אבא ואמר לו: לא הנחת לעת זקנותך כלום! אמר לו: וכי קלה היא בעיניך שמכרתי דבר שנברא בששה ימים וקניתי דבר שניתן לארבעים יום! עולם כולו ומלואו לא נברא אלא בו ימים, אבל התורה ניתנה לארבעים יום". ראו דרשה זו גם במדרש תנחומא (בובר) פרשת כי תשא סימן יט וכן בילקוט שמעוני שיר השירים רמז תתקצד. ובזה האחרון מסתיימת הדרשה במשפט הבא: "כד דמך (מת) ר' יוחנן היה דורו קורא עליו: אם יתן איש את כל הון ביתו - באהבה שאהב ר' יוחנן את התורה - בוז יבזו לו". ובאשר לאילפא, מצאנו מספר (מצומצם) של הלכות ודיוני בית מדרש שנמסרו בשמו בתלמוד הירושלמי: פאה ז ח, כתובות ז, פסחים א ו, ערלה א ד, ואולי עוד. עוד בירושלמי נזכר מספר פעמים חכם בשם חילפיי והפרשנים אומרים שזה הוא אילפא: "חילפיי הוא אילפא הנזכר בבבלי" (פני משה קידושין פרק א הלכה א). ובתלמוד הבבלי עצמו, מלבד גמרא תענית הנ"ל מצאנו אילפא בגמרא זבחים דף כ ע"א, כשדבריו מצוטטים מפי רבי יוחנן! "כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן: בעי אילפא ... אמר רבי אמי אמר ר' יוחנן, הדר פשיט אילפא ... אמר ר' אסי אמר ר' יוחנן משמיה דאילפא וכו'". שימו לב לשרשרת המסירה כאן, דור שלישי של חכמי ארץ ישראל מצטט את אילפא כפי שרבי יוחנן בר פלוגתו מביא בשמו! נשארה קצת תורה ממנו.